

ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОГО ЗАСОБУ ОХОРОНИ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ

Установлено факт широкого використання вченими терміна «засіб» з одночасною відсутністю однастайності поглядів щодо змісту цього явища. Обґрунтовано, що з-поміж загального переліку найуживаніших понять найбільш чітко та повно визначає обрану для дослідження проблематику дефініція «злочин у сфері економіки». З'ясовано зміст поняття «кримінально-правовий засіб охорони економіки України», під яким слід розуміти окрему статтю або частину статті кримінального закону, що передбачає кримінальну відповідальність за злочин, який заподіює шкоду суспільно-економічним відносинам та (або) встановленому механізму господарювання.

Ключові слова: засіб, злочин, економіка, метод, охорона, поняття, покарання.

Постановка проблеми. Неодмінною умовою будь-якого наукового дослідження у сфері права є чітке та повне визначення відповідного понятійного апарату. Свого часу юристи Стародавнього Риму дотримувалися тези: «Ignoratis terminis artis ignoratur et ars», що означає: якщо термінологія певного предмета невідома, то невідомий і сам предмет. Допоки відсутнє наукове визначення окремого поняття, немає й точного знання про суть предмета, що позначає це поняття, відсутній і критерій для відокремлення одних предметів від інших [1, с. 49].

Огляд наукової літератури засвідчує, що хоча кримінально-правовий засіб, як різновид юридичного засобу, знайшов своє широке використання в наукових розвідках учених, однак досі не сформовано чіткої позиції щодо змісту та обсягу його поняття. На цю проблематику звертав увагу й Ю. С. Жаріков під час дослідження механізму реалізації кримінально-правового регулювання [2, с. 81–82]. Учений наголошував, що за єдності поглядів щодо визначення механізму правового регулювання, як процесу правового впливу юридичних засобів на суспільні відносини, сьогодні наявні розбіжності в науковому сприйнятті та розумінні цих засобів. Окрім того, у наукових працях одні вчені поряд із терміном «засіб» вживають низку інших понять, відтак ототожнюючи їх, а інші, навпаки, розмежовуючи ці терміни, включають у поняття «засіб» не притаманні йому ознаки, що характерні іншим кримінально-правовим явищам.

Враховуючи наведене, слід акцентувати увагу на відсутності наукових робіт, де розглядалися б питання кримінально-правових засобів охорони економіки України. Отже, обрана проблема ще не стала об'єктом уваги теоретиків кримінального права України. Тимчасом ігнорування окресленого явища обмежує процес пошуку дієвих, зокрема правових, засобів протидії економічній злочинності.

Стан дослідження. Серед науковців нема одностайності не лише стосовно кримінально-правових засобів охорони економіки, а й щодо визначення самого поняття «засіб». Питання кримінально-правових засобів вчені здебільшого розглядали або як частину структурного підрозділу наукової роботи (С. С. Алексєєв, В. М. Бесчастний, В. К. Гришук, Ю. С. Жаріков, М. М. Кропачов, Н. О. Лопашенко, П. В. Хряпінський), або як окрему кримінально-правову проблематику (І. І. Митрофанов).

Мета статті – враховуючи багатогранність господарської діяльності як особливої сфери життя суспільства, де відбувається значне правове регулювання відносин, визначити поняття «засіб», що дасть змогу не лише виокремити кримінально-правові засоби охорони економіки України, а й встановити у майбутньому особливості їхнього застосування та ефективність реалізації.

Виклад основних положень. Здійснити визначення поняття означає встановити його зміст, тобто сукупність наявних ознак предметів, що відображені у понятті [1, с. 29]. Однак зміст поняття охоплює не всі ознаки, а лише ті, які є істотними для об'єкта і дають змогу з точністю відрізнити його від інших об'єктів чи явищ [3, с. 36–37]. Студювання відповідних наукових розвідок уможлиблює формування певного понятійного апарату, що здатне посприяти ширшому та ґрунтовнішому дослідженню цієї проблематики.

На необхідності взаємного удосконалення мови і науки наголошував свого часу Г. Гегель, зазначаючи, що не можна ні удосконалити мову без удосконалення науки, ні науку без удосконалення мови; якими б достовірними не були факти, якими б правильними не були уявлення, викликані останніми, вони будуть виражати лише помилкові враження, якщо ми не матимемо точних висловлювань для їхнього передання [4, с. 48]. Отож, відповідно до тлумачного словника, поняття «засіб» охоплює такий зміст:

- 1) якась спеціальна дія, що дає змогу здійснити що-небудь, досягти чогось; спосіб;
- 2) те, що слугує знаряддям у якій-небудь дії, справі; механізми, пристрої тощо, необхідні для здійснення чого-небудь, для якоїсь діяльності [5].

Отже, якщо засіб трактується як певна дія, спосіб, знаряддя для здійснення чи досягнення чогось, то, згідно з ч. 1 ст. 1 Кримінального кодексу (далі – КК) України, під досягненням чогось треба розуміти завдання КК України, яке в розглядуваному випадку полягає в охороні економіки від злочинних посягань. Водночас слід зауважити, що попри важливість окресленої сфери для життєдіяльності держави загалом, економіки немає у загальному переліку об'єктів охорони. Тому вважаємо за доцільне доповнити ч. 1 ст. 1 КК України дефініцією «економіка». Але постає питання: що саме є інструментом для здійснення зазначеного завдання?

Відповідь на це запитання закріплена законодавцем у ч. 2 наведеної статті і полягає у визначенні, які суспільно небезпечні діяння є злочинами та які покарання застосовуються до осіб, які їх вчинили. Зокрема, злочинність діяння та його караність визначаються тільки цим кодексом (ч. 3 ст. 3 КК України), в якому систематизовано нормативні державно-владні веління.

Далі постає наступне питання: за допомогою чого такі веління втілюються у життя та набувають нормативно-правового характеру? Відповідь наводить С. С. Алексєєв, зазначаючи, що елементарним, логічно завершеним державно-владним нормативним велінням є нормативно-правовий припис, що виражається у тексті нормативного юридичного акта [6, с. 293–297]. Досліджуючи це правове явище, Ю. О. Тихомиров розглядає його як логічне та граматично завершене твердження, що є елементом системи законодавства або системи дже-рела права [7, с. 186].

Водночас припис і твердження не можуть самостійно забезпечувати своє дотримання, використання та виконання, оскільки мають бути «побачені» та «почуті». Набуття відповідної форми їхньої об'єктивації втілюється завдяки мовним засобам, зокрема реченням. Логіка цей феномен трактує як висловлювання [8, с. 19], зміст якого набуває нормативно-правового значення у формі граматично правильного речення.

Отже, можна припустити, що злочинність діяння та його караність визначаються нормативно-правовими приписами, які, своєю чергою, виражаються у тексті нормативно-правових актів. Для підтвердження цього доцільно простежити процес нормативного закріплення державно-владного веління, що стосується кримінально-правової охорони економіки від злочинних посягань. Тобто виявити, яким чином кримінальна відповідальність за вчинення конкретного суспільно небезпечного діяння набуває форми своєї об'єктивації. Для прикладу слушно буде вдатися до окремого виду злочину у сфері економіки.

Нещодавні зміни у КК України внесені відповідно до Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо відповідальності пов'язаних із банком осіб» [9]. Відтак, кримінальне законодавство доповнено статтею 218¹, що передбачає кримінальну відповідальність за доведення банку до неплатоспроможності. У пояснювальній записці до законопроекту наведено обґрунтування прийняття акта, що обумовлює потребу забезпечення вищого рівня захищеності інтересів кредиторів банків через негативні наслідки політичної, економічної та соціальної криз у державі.

Відповідно до змісту пояснювальної записки, виникла нагальна потреба у додатковому регулюванні окресленого різновиду господарської діяльності, оскільки, на переконання суб'єкта законодавчої ініціативи, діючі засоби не спроможні повною мірою забезпечити виконання цього завдання. Зазначене призвело до прийняття державно-владного веління, метою якого є посилення відповідальності осіб, причетних до роботи банку. Це, насамперед, стосується керівників банків, кінцевих бенефіціарних власників банку, інших власників, які беруть істотну участь у роботі банку під час ухвалення рішень, що впливають на фінансовий стан банку. Об'єктивація зазначеного веління знайшла свій вияв у тексті кримінально-правового припису, що передбачає кримінальну відповідальність за доведення банку до неплатоспроможності. Тобто йдеться про умисне, з корисливих мотивів, іншої особистої заінтересованості або в інтересах третіх осіб учинення особою, яка причетна до роботи банку, будь-яких дій, що призвели до віднесення банку до категорії неплатоспроможних і завдали значної матеріальної шкоди державі чи кредитору. У разі порушення заборони застосовується зазначене у санкції покарання.

Наведене, зокрема, продемонструвало процес визначення суспільно небезпечного діяння злочином, починаючи від потреби існування кримінально-правового припису, закінчуючи створенням державно-владного веління, зміст якого набуває нормативно-правового значення у тексті кримінального закону. Однак, попри з'ясування того, як зазначені веління втілюються у життя, видається сумнівним вважати такий текст окремим засобом кримінально-правової охорони.

Такі міркування ґрунтуються на позиції С. С. Алексєєва, котрий наголошує, що правовий засіб має бути наділений такими властивостями. Адже, за гострої потреби відповідні суб'єкти «взьмуть його в руки» і за його допомогою досягнуть необхідного та бажаного результату. Наділений такою якістю, він, умовно кажучи, завжди «знаходиться під рукою», тому є змога його «взяти» та використати для досягнення тих чи інших завдань [6, с. 221]. Як альтернативу вчений

визначає закон – засіб, інструмент конституювання права, надання владній волі якостей інституційного нормативного регулятора, що володіє потужною соціальною силою [6, с. 97].

Характерною відмінністю кримінально-правової сфери від інших правових сфер, окрім охоронної функції, є наявність кримінального закону – кодексу, передбаченого законодавством України про кримінальну відповідальність. Н. А. Орловська констатує, що це єдиний випадок у нашій правовій системі, коли безпосередній правовий вплив на суспільні відносини, що притаманні галузям матеріального права, знаходить свій зовнішній вияв лише в одному законодавчому акті, що, з формальної точки зору, є єдиною формою вияву кримінального права як галузі. Тому, з огляду на співвідношення «форма-зміст», не може бути принципів протиріч між кримінальним законом і кримінальним правом [10, с. 62].

Отже, якщо формою вияву кримінального права є КК України, то доречно з'ясувати, що є формою вияву кримінально-правового припису, в якому визначається злочинне діяння та покарання за його вчинення. Тільки тоді буде змога встановити засоби кримінально-правової охорони економіки України.

Розглядаючи форму певного явища, слід зазначити, що філософський словник цей термін трактує як структуру, зовнішні межі явища, що тісно пов'язані зі змістом і повністю залежать від нього [11]. Подібне твердження визначається і в правовій площині, де під формою розуміється не просто дещо зовнішнє щодо її змісту, а організація змісту, яка об'єктивується та існує, лише будучи розміщеною у задалегідь відомі форми [6, с. 79].

Н. О. Лопашенко, досліджуючи кримінально-правовий вплив, зазначає, що віднесення того чи іншого суспільно небезпечного діяння до злочинного і призначення за нього кримінальної відповідальності є одним із методів кримінально-правової політики і має назву «криміналізація». Таку ж думку відстоює й О. І. Коробєєв, додаючи фіксацію таких суспільно небезпечних діянь у законі як злочинних та кримінально караних [12, с. 278].

Наведене дає змогу стверджувати, що криміналізація є одним із напрямів реалізації кримінально-правової політики в Україні. З цього приводу В. М. Кудрявцев зазначає, що її сутність полягає у з'ясуванні цілей, підстав та можливостей встановлення кримінальної відповідальності за те чи інше діяння і в підсумку – формулюванні відповідної кримінально-правової норми-заборони [13, с. 197].

Отже, процес визнання відповідних видів діянь злочинними та кримінально караними є одним із різновидів методів кримінально-

правової політики, відповідний результат якого знаходить свій законодавчий вияв. Однак, чи можна вважати цей метод кримінально-правовим засобом? Якщо так, то тоді виникає питання, чи належать до кримінально-правових засобів решта методів кримінально-правової політики (декриміналізація, пеналізація, депеналізація тощо).

Очевидно, для відповіді на це запитання доцільно з'ясувати тлумачення терміна «метод». Отож поняття «метод» (від грецького «спосіб») має такий зміст: спосіб пізнання явищ природи та суспільного життя; прийом або система прийомів, що застосовується в якій-небудь галузі діяльності; спосіб дії, боротьби тощо [14]. Своєю чергою, етимологічний словник української мови вказує на запозичення цього терміна із західноєвропейських мов: нім. – *methode*, англ. – *method* і франц. – *methode* походять від латинського слова *methodus* – «прийом, спосіб, метод» [11, с. 451].

Отже, у цьому разі через тлумачення термінів «метод», «засіб», «форма» можна стверджувати, що визначення, які суспільно небезпечні діяння є злочинами та які покарання застосовуються до осіб, котрі їх вчинили, – це спосіб пізнання певного явища, зміст якого має певну форму, що її законодавець шляхом надання їй зовнішніх меж передбачив у кримінально-правовій нормі. Зокрема, А. Е. Жалінський норму кримінального права визначає як зміст, а елементи нормативного тексту – форму вияву цього змісту [15, с. 22]. Вчений також зазначає, що норми кримінального права – абстрактне поняття, і їх необхідно виокремити у кримінальному законі шляхом його тлумачення.

Підсумовуючи наведене, можна припустити, що засобом кримінально-правової охорони є кримінально-правова норма, в котрій визначається, яке діяння є злочином і яке покарання передбачено у разі його вчинення. Таке твердження загалом впливає і зі ст. 1 КК України.

Грунтовна визначеність змісту юридичного регулювання, що забезпечує його повноту, чіткість та зрозумілість, і водночас довготривалість цієї визначеності були б неможливими, якби не властива правовим нормам документальна форма фіксації їхнього змісту [6, с. 94]. Оскільки вже йшлося про співвідношення кримінального права та кримінального закону, то вважаємо доречним навести певне уточнення щодо використання терміна кримінально-правової норми.

Як зазначає В. К. Гришук, соціальна зумовленість кримінально-правової норми – це наявність внутрішніх і зовнішніх чинників (факторів), які створюють можливість і потребу розробки і прийняття конкретної кримінально-правової норми [16, с. 100]. Водночас В. О. Навроцький, розмежовуючи поняття правової норми та статті закону,

наголошує, що якщо правова норма – це загальнообов’язкове правило поведінки, зміст явища, то стаття закону – форма його зовнішнього вираження [17, с. 68].

Отже, відповідно до наведеного та ч. 1 ст. 11 КК України, визначення суспільно небезпечного діяння як злочину та покарання за його вчинення передбачено у статті кримінального закону.

На цю позицію звертали увагу і зарубіжні вчені. Скажімо, А. Фейербах, розвиваючи згодом погляди І. Канта, вивів формулу кримінально-правових вимог, що дуже часто використовуються в науковій літературі: немає злочину, немає покарання без вказівки на те у кримінальному законі [4, с. 87]. Дещо схожою формою користувалися ще давньоримські юристи.

Однак О. А. Биков стверджує, що закон не породжує явище покарання за вчинений злочин, а тільки нормує його [18, с. 8]. Автор наголошує, що причину, яка породжує явище покарання, належить шукати не у законі, а у природі суспільства. Про важливість статті каже й В. В. Копейчиков, визначаючи її місце серед інших елементів джерел права у вигляді зовнішньої форми норми права та нормативно-правового припису як цілісного, логічно-завершеного державно-владного веління нормативного характеру [19, с. 441].

У цьому контексті правові норми, передусім норми кодифікованих актів, сприймаються, так би мовити, як «інструментальний цех», що забезпечує правову систему напрацьованим юридичним інструментарієм [6, с. 96]. Отже, стаття, в якій кримінально-правова норма набуває форми свого зовнішнього вияву, є кримінально-правовим засобом охорони. На це також вказує і Т. А. Денисова, зазначаючи, що суспільство, зокрема задля охорони, застосовує низку охоронювальних норм, які, на відміну від роз’яснювальних та регулятивних, спрямовані на регламентацію заходів відповідальності за протиправну поведінку [4, с. 75].

Слід укотре наголосити, що кримінально-правовий засіб визначається статтею кримінального закону не лише як форма закріплення змісту кримінально-правової норми, а як джерело інформації про кримінально-правовий припис, що передбачає заборону. С. С. Алексєєв визначає роль держави у підтримці правових норм шляхом зовнішньої їх об’єктивної, надання їм офіційного «всезагального», загальнообов’язкового значення. У цьому контексті ключовий момент полягає у появі в офіційному державному житті писаних норм, а точніше, писаних джерел права, що дають змогу державі та громадянам використовувати право з його властивостями як знаряддя, інструмент, засіб [6, с. 161]. Використовуючи термінологію автора, саме статті є такими

інструментами, що «є під рукою» і за необхідності можуть бути «взяті в руки» задля здійснення кримінально-правової охорони.

Досліджуючи механізм правового регулювання, подібну думку висловлює й Н. Г. Александров, приміром, з-поміж правових засобів (правових норм) він надає перевагу забороняючій нормі (правовій забороні на вчинення окремих дій) [20, с. 188].

З'ясувавши зміст понять «засіб» і «кримінально-правовий засіб» через тлумачення термінів «форма», «метод» і з використанням визначення терміна «злочини у сфері економіки» [21, с. 63–67], доцільно запропонувати визначення досліджуваного явища. Отже, під кримінально-правовим засобом охорони економіки України треба розуміти окрему статтю або частину статті кримінального закону, що передбачає кримінальну відповідальність за злочин, який заподіює шкоду суспільно-економічним відносинам та (або) встановленому механізму господарювання.

Висновки. З огляду на визначений зміст та обсяг поняття кримінально-правових засобів охорони економіки України, слід наголосити, що ця категорія не утворює жодних відмінних від традиційних у понятійному апараті кримінального права явищ правової дійсності. Метою було виокремити групу тих правових феноменів, які, зважаючи на своє функціональне призначення, характеризуються як інструменти кримінально-правової охорони економіки України від злочинних посягань.

Водночас зауважимо, що в арсеналі державної політики кримінально-правові засоби хоч і посідають чільне місце, проте є не єдиним інструментом протидії злочинності. На це звертає увагу і В. К. Грищук [22, с. 12–13], стверджуючи, що нерідко норми кримінального права використовуються в гармонійному поєднанні з іншими суспільними засобами: правовими (цивільно-правовими, адміністративно-правовими тощо), соціально-економічними, організаційно-політичними, інформаційними.

---

1. Жеребкін В. С. Логіка: підручник / В. С. Жеребкін. – К.: Знання, 2008. – 255 с.

2. Жариков Ю. С. Уголовно-правовое регулирование и механизм его реализации / Ю. С. Жариков. – М.: Юриспруденция, 2009. – 216 с.

3. Свинцов В. И. Логика: учебник для вузов / В. И. Синцов. – М.: Высшая школа, 1987. – 287 с.

4. Денисова Т. А. Покарання: кримінально-правовий, кримінологічний та кримінально-виконавчий аналіз: монографія / Т. А. Денисова. – Запоріжжя: КПУ, 2007. – 288 с.

5. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад і голов. ред. В. Т. Бусел. – К.–Ірпінь: ВТФ «Перун», 2004. – 1440 с.
6. Алексеев С. С. Общая теория права: учеб. / С. С. Алексеев. – М.: Велби; Проспект, 2008. – 576 с.
7. Законодательная техника: научн.-практ. пособ. / под ред. Ю. А. Тихомирова. – М.: Городец, 2000. – 272 с.
8. Бочаров В. А. Основы логики: учебник / В. А. Бочаров, В. И. Маркин. – М.: Форум; ИНФРА-М, 2007. – 336 с.
9. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо відповідальності пов'язаних із банком осіб: Закон України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/218-19/paran17#n17>
10. Орловская Н. А. Уголовно-правовые санкции: проблемы определения, классификации и функционального анализа / Н. А. Орловская. – Одесса: Юридична література, 2010. – 296 с.
11. Новейший философский словарь / сост. А. А. Грицанов. – Мн.: Изд-во В. М. Скаун, 1998. – 896 с.
12. Лопашенко Н. А. Основы уголовно-правового воздействия: уголовное право, уголовный закон, уголовно-правовая политика / Н. А. Лопашенко. – СПб.: Юридический центр Пресс, 2004. – 339 с.
13. Кудрявцев В. Н. Основания уголовно-правового запрета. Криминализация и декриминализация / В. Н. Кудрявцев, А. М. Яковлев. – М.: Наука, 1982. – 304 с.
14. Великий тлумачний словник сучасної української мови [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.slovnuk.net/?swrd=%CC%E5%F2%EE%E4&x=0&y=0>
15. Жалинский А. Е. Уголовное право в ожидании перемен: теоретико-инструментальный анализ / А. Е. Жалинский. – М.: Проспект, 2009. – 400 с.
16. Гришук В. К. Кодифікація кримінального законодавства України: проблеми історії і методології / В. К. Гришук. – Львів: Світ, 1992. – 167 с.
17. Навроцький В. О. Основы кримінально-правової кваліфікації / В. О. Навроцький. – К.: Юрінком Інтер, 2006. – 704 с.
18. Быков О. А. Главные основания, обуславливающие размер уголовного наказания / О. А. Быков. – Тифлис: Издание Кавказского юридического общества, 1894. – 77 с.
19. Копейчиков В. В. Правознавство: підручник для студентів ВНЗ / В. В. Копейчиков. – К.: Юрінком Інтер, 2002. – 736 с.
20. Александров Н. Г. Право и законность в период развернутого строительства коммунизма / Н. Г. Александров. – М.: Госюриздат, 1961. – 271 с.
21. Франчук В. В. Кримінально-правові засоби охорони економіки України / В. В. Франчук. – Львів: ЛьвДУВС, 2016. – 244 с.
22. Гришук В. К. Поняття, предмет, методи, завдання, функції, система, джерела та принципи українського кримінального права: навч. посібник / В. К. Гришук. – Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2009. – 112 с.

Франчук В. В. Определение понятия уголовно-правового средства охраны экономики Украины

Устанавливается факт широкого использования учеными термина «средство» с одновременным отсутствием единодушия взглядов относительно содержания этого явления.

Обосновывается, что среди общего перечня наиболее используемых понятий четко и полно определяет избранную к исследованию проблематику дефиниция «преступление в сфере экономики».

Уясняется содержание понятия «уголовно-правовое средство охраны экономики Украины», под которым следует понимать отдельную статью или часть статьи уголовного закона, предусматривающего уголовную ответственность за преступление, которое причиняет вред общественно-экономическим отношениям и (или) установленному механизму хозяйствования.

Ключевые слова: *средство, преступление, экономика, метод, охрана, понятие, наказание.*

Franchuk V. V. The definition of the concept of criminal and judicial means of economy protection of Ukraine

An effective counteraction and protection of the state and population from criminal encroachments of economic nature is the main task of public authorities intended to supervise and control the legality of activities in the economy, the implementation of public programs, regulations, orders, and instructions aimed at overcoming the criminality.

The objective of criminal law is the protection of relations regulated by other branches of law (constitutional, international, civil, commercial, labor, administrative etc.). Respectively, being an original mean of ensuring rights and freedoms of citizens, those rules, provided criminal responsibility for crimes in the economic sphere, are of particular interest.

Corruption and criminality in the sphere of economic activity have spread globally and can be traced worldwide. As a result this negative phenomenon is not a problem of one particular country but of the world commonwealth in general. Therefore, the foreign policy of Ukraine that is aimed at Euro-Atlantic integration as well as the necessity to organize the National Law according to world standards that determine the opportuneness of studying this research.

Considering the diversity of social relationships in the sphere of economy, interdisciplinary character of analysis will contribute to more profound studies of general features of criminal and judicial means of protection. The experience of research will contribute to a better understanding of the Ukraine policy of criminal and judicial protection regarding counteraction to economic crimes. The author hopes that conclusions of the research will contain scientific interest in solving problems of counteraction to economic crimes.

Key words: *mean, crime, economy, method, protection, concept, punishment.*

Стаття надійшла 22 квітня 2017 р.